

Marian Borzyszkowski

"Powiernik tajemnic królowej. Kult świętego Jana Nepomucena na Warmii", Janusz Hochleitner, Elbląg 1996 : [recenzja]

Studia Warmińskie 38, 407-410

2001

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Biorąc pod uwagę dzieje miasta, można mówić w Olsztynie o kilkuwiekowym kulcie św. Jana Nepomucena, który po św. Jakubie Apostole, patronie Olsztyna, dołączył do grona świętych tego miasta.

* * *

Emanuel Vlček, Jan z Pomuku (Sv. Jan Nepomucky. Jeho život, umučení a slavné pŕsobení ve svétle současné historie a antropologie), Vesmir Praha 1993, ss. 70 + 22 il.

Autorem książki jest profesor Emanuel Vlček. Zawiera ona dokumentację badań antropologicznych relikwii św. Jana Nepomucena jakim poddano je w 1972 r.

E. Vlček ukończył w 1948 r. studia antropologii, a w 1951 r. medycynę na uniwersytecie Karola w Pradze. Po studiach zajmował się w Czechach i Słowacji badaniami naukowymi z zakresu paleantropologii. Habilitację przeprowadził już w 1969 r., jednak ze względów politycznych mógł z niej korzystać dopiero od 1991 r. Wówczas został mianowany profesorem zwyczajnym anatomii porównawczej.

Książka składa się z dwóch zasadniczych części. Pierwsza podejmuje temat życia i śmierci Jana Nepomucena, szczególnie w kontekście kronik i legend (s. 7–32). Opatrzona jest fragmentami źródłowych dokumentów, opracowań, wypowiedzi, m.in. Martina Heideggera, tekstów literackich, w tym wiersza R.M. Rilke, a także kopiami dokumentów, sztychów, rysunków. Druga część (s. 33–55) zawiera dokumentację ekshumacji i badań ciała z grobu Jana Nepomucena. Ich wyniki zostały spisane, a najważniejsze wnioski wyróżnione tłustym drukiem. Uzupełniają je liczne fotografie o charakterze dokumentalnym, czarno-białe i kolorowe. W trakcie badań antropologicznych potwierdzono autentyczność szczątków z grobu przy ołtarzu św. Jana Nepomucena w katedrze św. Wita w Pradze. Należały one do św. Jana Nepomucena. Ciało Świętego wrzucono do rzeki Wełtawy już martwe, po zadanych uprzednio mękach. Tzw. relikwia języka składa się z dobrze zachowanych miękkich tkanek mózgowych.

Książka jest zaopatrzona w wykaz literatury i ilustracji.

Jest pięknie wydana, w twardej oprawie, w barwnej obwolutie, którą zdobią zdjęcia pomnika św. Jana Nepomucena z 1683 r. z mostu Karola w Pradze oraz relikwiarz w formie monstrancji z 1729 r. z katedry św. Wita w Pradze. Odczuwa się brak jej streszczenia obcojęzycznego, które zawierałoby wyniki badań antropologicznych. Tu najbardziej odpowiednio byłoby w języku łacińskim.

Ks. Marian Borzyszkowski

Janusz Hochleitner, Powiernik tajemnic królowej. Kult św. Jana Nepomucena na Warmii, Kurier Elbląski, Spółka Wydawnicza s.c. Elbląg 1996, ss. 175.

Książka o św. Janie Nepomucenie, jak pisze Autor we wstępie, jest skrótem dysertacji doktorskiej z 1994 r., której promotorem był prof. dr Wacław Odyniec, a recenzentami prof. dr W. Pałubicki i ks. prof. dr hab. M. Grzybowski.

Sam tytuł książki *Powiernik tajemnic królowej*, podany w tej formie na zewnętrznej stronie okładki, budzi wiele wątpliwości. Czytelnik może przypuszczać, iż chodzi tu o jakąś poczytną powiastkę. Podtytuł *Kult świętego Jana Nepomucena na Warmii* dodany na wewnętrznej stronie tytułowej, pozwala dopiero bliżej określić hagiograficzną tematykę książki.

Postać św. Jana Nepomucena była również omawiana przez autora w artykułach popularnych¹¹.

Książka składa się z trzech rozdziałów, w których Autor omawia w rozdziale pierwszym *Metodologiczne implikacje badań religijności* (s. 9–48), życie i kult św. Jana Nepomucena w rozdziale drugim (s. 49–84) i kult św. Jana Nepomucena na Warmii w rozdziale trzecim (s. 85–149).

Tytuł książki swym zakresem ujmuje tylko rozdział trzeci. Tematyka rozdziału pierwszego i drugiego daleko wykracza poza temat podany na stronie tytułowej. Do wymienionych wyżej trzech rozdziałów dochodzą na początku *Słowo od Autora* (s. 3), *Wstęp* (s. 5–8), a także *Zakończenie* (s. 150–154), *Aneks modlitw i pieśni do św. Jana Nepomucena* (s. 155–157), streszczenie w języku angielskim i niemieckim (s. 158–161), wykazy skrótów (s. 162), najważniejszych źródeł i literatury (s. 163), spis treści (s. 175), reklamy klubu dyskusyjnego młodzieży, Biura Podróży *Orbis* i *ABB Zamech*.

Ze wstępu wynika, iż Autor pragnął *ukazać bogactwo i głębię kultu św. Jana Nepomucena* (s. 5) i stąd wniosek, aby go ukazać *na tle określonej kultury* (s. 5). Autor przyjmuje określenie kultury podane przez E.E. Taylora. W powiązaniu z innymi ujęciami kultury, mianowicie B. Malinowskiego, S. Czarnieckiego, jest to koncepcja kultury społeczna, w której człowiek został potraktowany jako członek społeczeństwa. Wymiar społeczny kultury i swoich badań Autor pogłębia przez wskazywanie na kulturę ludową, etnologię i socjologię.

Autor zdając sobie sprawę z ramowego zakresu tej koncepcji kultury, tak popularnej w wiadomych latach przed 1989 r. dodaje jeszcze — przejętą od M. Eliade — potrzebę uwzględnienia zjawiska religijności, uwarunkowań historycznych. Do tej społecznej funkcji religii i społecznego aspektu badań religijnych powraca Autor w rozdziale pierwszym, przy omawianiu kultu religijnego, przedmiotu badań religijności. Nazwiska E. Durkheima, E. Ciupaka, a nawet S. Opary (s. 41)¹² potwierdzają ten kierunek badań.

Autor pisze, że kult św. Jana Nepomucena badany jest dwiema metodami: strukturalną i funkcjonalną (s. 7). Podane przez autora określenie metody strukturalnej ustawia ją wyraźnie w kierunku metody funkcjonalnej, która bada zakres społecznego oddziaływania zjawisk (s. 7). Autor w swej książce posługuje się tylko metodą funkcjonalną. W zakończeniu jednak wymienia jeszcze metodę prospektywną (s. 152).

Nadmienię tu i jako interesujący, a zarazem owocny, przykład zastosowania metody strukturalnej podam książkę Borysa A. Uspienskiego o kulcie św. Mikołaja na Rusi. Warto się z nią zapoznać od strony metody. Autor powołuje się na tę książkę (s. 18–20)¹³, ale tylko drugorzędnie jako argument kontaminacji wierzeń pogańskich i chrześcijańskich.

Najlepsze fragmenty opracowania autora zawarte w rozdziale trzecim *Warmiński kult św. Jana Nepomucena*. Swoje badania autor opiera głównie na zebranych 54 przedstawieniach plastycznych Świętego na Warmii, na ośmiu przykładach nadania jego imienia na chrzcie. Słabiej, wręcz symbolicznie, analizuje autor świadectwa pastoralno-liturgiczne. Jest ich zbyt mało i nie zawsze są dobrane, np. analiza mszałów z XIX w. (s. 138), zamiast

¹¹ Warmińskie przydrożne „Nepomuki”, *Postaniec Warmiński* 3(1991), s. 8. Św. Jan Nepomucen, *Postaniec Warmiński* 11(1995), s. 7.

¹² S. O p a r a, *Z zagadnień materializmu historycznego*, Warszawa 1978.

¹³ Borys A. U s p i e n s k i, *Kult św. Mikołaja na Rusi*, przekład Elżbieta Janus, Maria Renata Mayenowa, Zofia Kozłowska, Lublin 1985, s. 375.

z XVIII w. Autor nie przeanalizował warmińskiego patronału. Okazuje się, że św. Jana Nepomucena nie było w jego wydaniu z 1710 r.¹⁴.

Po kanonizacji św. Jana Nepomucena w 1729 r. już w wydaniu patronału świętych warmińskich z 1734 r. jego święto przypadało na dzień 16 maja: *S. Joannis Nepomuceni*, z walorem najniższym *semiduplex*¹⁵.

Warmińskie *Officia Sanctorum* podawały teksty drugiego nokturnu brewiarzowego, składającego się z trzech lekcji o charakterze biograficznym oraz nokturnu trzeciego, który zawierają czytania składające się z fragmentu Ewangelii według św. Mateusza 10,26 oraz komentarza biblijnego św. Hilarego. Rubryki informowały, iż formularza mszy św. należy szukać w mszach wspólnych dla męczenników. W okresie wielkanocnym powinna to być msza św. *Protexisti*, w ciągu roku zaś *Laetabitur justus*. W podanych w patronale w trzech modlitwach mszalnych św. Jan Nepomucen był czczony jako męczennik i patron tajemnicy spowiedzi. Tekst modlitwy jest wyraźny i w przekładzie na język polski brzmi:

*Boże, który z powodu niezwykłego milczenia sakramentalnego św. Jana ozdobiłeś prawowierny kościół nową koroną męczeństwa, daj nam za jego pośrednictwem i przykładem, tak przezornie strzec języka, abyśmy w tym świecie znosili raczej wszelkie nieszczęścia, byle nie przynosiły one uszczerbku dla duszy*¹⁶.

Formularz mszy św. na uroczystość św. Jana Nepomucena, obok modlitwy jak wyżej, zawiera czytania z Księgi Mądrości 5,1–5 oraz Ewangelii według św. Mateusza 10,26–33. Obydwa czytania akcentują znaczenie męczeństwa.

Autor w swojej pracy wykorzystał głównie materiały z Archiwum Archidiecezji Warmińskiej¹⁷, w mniejszym zakresie dokumenty z Archiwum Państwowego w Olsztynie, Ośrodka Badań Naukowym im. W. Kętrzyńskiego, Muzeum Warmii i Mazur, Biura Badań i Dokumentacji Zabytków w Olsztynie i Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Elblągu. Odnosi się jednak wrażenie, iż jest to w wielu przypadkach aktualizacja wcześniejszych materiałów zebranych w książkach A. Boettichera i A. Ulbricha. Autor dochodzi do tych wniosków poprzez funkcje Świętego głównie na płaszczyźnie społecznej, ludowej, chętnie odwołując się do prac A. Szyfer, B. Beby. Cennym dorobkiem jest zawarta w książce dokumentacja fotograficzna figur, obrazów, ołtarzy św. Jana Nepomucena na Warmii (s. 105–148). Do tego dochodzą strony na temat dziejów Warmii w oparciu o powojenne opracowania (s. 87–104).

Autor w oparciu o swoje analizy dochodzi do wniosku, iż św. Jan Nepomucen był na Warmii czczony głównie jako *męczennik tajemnicy spowiedzi świętej* oraz *orędownik na czas klęsk czynionych przez wodę* (s. 152). Obszerne fragmenty rozdziału trzeciego *Warmiński kult św. Jana Nepomucena* przedrukował autor w swym artykule o biskupie Grabowskim, upatrując w św. Janie Nepomucenie dodatkowo *patrona dobrego imienia*¹⁸.

Jest więc w opracowaniu autora sporo historii, historii sztuki, folkloru. Chciałoby się prosić o więcej teologii i nawiązania do opracowań klasycznych na temat św. Jana Nepomucena. Szkoda, że Autor nie nawiązuje do wyników pracy doktorskiej ks. E. Wieczorka¹⁹.

¹⁴ *Officia Sanctorum propria, Brunbergae: Typis Collegii SJ 1710. Missae Sanctorum Propria. Quae de novo Romano Missali accesserunt, et in antiquioribus non habentur. Nunc Pro celebrantium commoditate in unum collectae, in meliorem ordinem dispositae et reimpressae. Regiomonti: Typis Danielis Christophori Kanter, Typographi Regii Aulici MDCCCI.*, s. 11–13.

¹⁵ Przyjmowana: *semiduplex, duplex, duplex ad libitum, duplex major, duplex II classis, duplex I classis cum Octava* (św. Andrzej Apostoł, św. Stanisław Kostka).

¹⁶ *Officia Sanctorum propria, Brunbergae: Typis Collegii SJ 1734, oraz 1751.*

¹⁷ W podanym wykazie nie odnotowano archiwaliów z AAWO, Olsztyn 334.

¹⁸ Janusz Hochleitner, Biskup Grabowski a kult patrona dobrego imienia, *SW* 35/2(1998), s. 489–402.

¹⁹ E. Wieczorek, *Kult św. Jana Nepomucena w Polsce. Studium historyczno-liturgiczne*, Warszawa 1981.

Jak w każdym opracowaniu naukowym dochodzi się do wniosków pewnych. Pozostają jednak obszary hipotez i wątpliwości. Niektóre z nich udałoby się rozwiązać na płaszczyźnie pogłębienia od strony teologicznej, szczególnie pastoralnej. W przytoczonych niżej braniewskich starodrukach można by szukać odpowiedzi na wiele stawianych przez Autora pytań²⁰.

I słowo końcowe o książce jako efekcie drukarskim. Firmie drukarskiej i wydawniczej brak było doświadczenia. Dobór czcionki, częsty brak spacji (por. s. 6), słaba korekta tekstów niemieckojęzycznych (s. 124, 135, 160 n.), utrudniają jej czytanie.

Ks. Marian Borzyszkowski

Janusz Hochleitner, Iwona Scheer, *Obrońca przed wylewami rzek. Niezwykłe dzieje życia i kultu św. Jana Nepomucena*, Wydawnictwo J[anusz] H[ochleitner] Elbląg – Świdnica 1998, ss. 112.

Jest to książka popularna, napisana przez dwóch autorów. Janusz Hochleitner opracował żywot św. Jana Nepomucena i podręczny modlitewnik, natomiast Iwona Scheer pisała o kulcie św. Jana Nepomucena. Całość poprzedzają wprowadzenie Arcybiskupa Metropolity Warmińskiego Edmunda Piszczka i wstęp. Książkę zamykają streszczenie w języku niemieckim, opisy ilustracji, bibliografia selektywna, spis treści. Sporą część książki stanowią ilustracje. Obejmują one kolorowe zdjęcia figur św. Jana Nepomucena, przeważnie z południowej Polski i jej pogranicza, oraz zniszczeń, spowodowanych na Dolnym Śląsku przez powódź w 1997 r. Również w tekście jest sporo zdjęć czarno-białych, reprodukcji z różnych okresów historycznych, do tego kilka reprodukcji drzeworytów Rose Reinhold.

Na uwagę zasługują niektóre stwierdzenia ze wstępu. Stanowią one pewną refleksję teologiczną po tragicznej powodzi w lipcu 1997 r. na Dolnym Śląsku. Dla Autorów powódź ta stała się *okazją do przypomnienia jakże niesprawiedliwie zapomnianego w ostatnich dekadach lat świętego, który niegdyś gromadził wokół siebie wszystkich obawiających się nieszczęść niesionych przez wodę* (s. 7). Końcowe słowa wstępu kierują uwagę czytelnika na podobne przypadki męczeństwa, jakie mały miejsce w Polsce.

Przez osobę bohatera tej książki wielu czytelnikom stanie przed oczyma męczeństwo Polaka, który bronił wolności i podobnie jak Jan Nepomucen został zgładzony wyrokiem władzy państwowej. Brak dopowiedzenia ze strony Autorów, czy tu chodzi o ks. Marcina Baryczkę († 1349), czy też ks. Jerzego Popiełuszkę († 1984), jednak wymienieni są oni w dalszej partii tekstu (s. 23).

Zarówno treść książki, jej format, bogaty materiał ilustracyjny, pozwalają ją zaliczyć do grupy popularnych hagiografii, napisanych fachowo, ze znajomością rzeczy, z próbą aktualizacji i uwspółcześnienia postaci św. Jana Nepomucena. Do tego dochodzi dobra szata graficzna, po części zapewne zasługa firmy drukarskiej *Usługi Poligraficzne* z Nowej Rudy.

Ks. Marian Borzyszkowski

²⁰ Lob- und Ehr-Bezeugung dem heil. Janni Nepomucen. Nebst Andächtigen schönen Gebettern, Braunsberg, Aufs neu gedr. In Coll. S.J. anno 1731. — Selectae Devotionis ad S. Judem Apost., S. Joann. Nepom. S. Dismam poenitentem latronem, S. Anton. Pad. adjunctis aliis orationibus. Brunsbergae C.S. J. A. MDCCXXXV.